

Dušan Drbohlav a kol.: Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?

1. vydání. Praha: SLON, 2010, 207 stran, ISBN 978-80-7419-039-1 (signatura knihovny ÚMV 57 917).

Kniha *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* je příspěvkem k bližšímu pochopení fenoménu migrace a integrace cizinců v českém a širším středoevropském kontextu. Kniha staví na pozici neutrální vědy pokoušející se distancovat od normativních postojů, k nimž otázky migrace často tíhnou. Jádrem výzkumu je premisa, která konstatuje, že „*poměrně úspěšně se transformující země střední Evropy (Česko, Maďarsko, Polsko) budou procházet podobnou migrační trajektorií, jakou ve třetí čtvrtině 20. století prošly země jižní Evropy...*“ (s. 15). Autorský tým z Geografického migračního centra Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy pod vedením Dušana Drbohlava jednoduše řečeno staví na základní vazbě mezi modernizací a ziskovým migračním saldem jako jejím důsledkem, což byl proces, který se odehrál v západní Evropě a do značné míry i v Evropě jižní.

Vlastní výzkum pak má testovat dvě klíčové hypotézy. Prvá hypotéza praví, že „*imigrační vzorce ‚nových‘ imigračních zemí se podobají historickým vzorcům pozorovaným ve ‚starých‘ imigračních zemích*“ (s. 16). Takto formulovaná první hypotéza vyvolává pocit, že kauzální vazba mezi modernizací a ziskovým migračním saldem, vyplývající z partikulárních zkušeností určitých zemí v Evropě, se prezentuje jako nevyhnutelný *telos*, který povede migrační procesy jiných oblastí stejnou stezkou. Proto je představena druhá hypotéza, která konstatuje, že v rámci trajektorie „*ze saldově emigrační na imigrační zemi každá země vykazuje důležité specifické rysy, jež mimo jiné závisejí na geografické poloze, minulých migračních vazbách a trasách, stejně jako na tom, kdy a v jakém mezinárodním kontextu transformace probíhala*“ (s. 16). Otupuje tak silné náznaky historického determinismu, které vyvolává základní premisa i první hypotéza.

Tyto dvě hypotézy (a premisa) měly rámovat celé snažení autorů a měly být v jednotlivých kapitolách testovány na základě konceptuálního rámce. Ten je však v celé knize jen naznačen v úvodu v poznámce pod čarou (s. 16). Autorský tým v úvodu píše, že kniha „*v rámci nastíněného konceptuálního rámce [...] systematicky popisuje a částečně vysvětluje migrační a integrační realitu Česka*“ (s. 17). Bohužel je nutno konstatovat, že nakonec mnohem více zdůrazňuje systematický popis, který výrazně upozadil snahy o částečné (či alespoň nějaké) vysvětlení. Obsah knihy samé s nastíněným konceptuálním rámcem a vymezenými hypotézami téměř vůbec nesouvisí, s výjimkou úvodu a závěru. Naopak explanační záměr se kapitolu od kapitoly vytrácí a slibované vysvětlení je redukováno do podoby statistické deskripce bez výraznější snahy o interpretaci dat. Jádro knihy tvoří osm kapitol, přičemž není zřejmé, kdo je autorem či autorkou té které kapitoly.

Prvá kapitola shrnuje historický vývoj migračních trendů na našem území. Člení se do dvou dílčích sekcí. Prvá z nich se zaměřuje na období do roku 1945, druhá pak na období mezi roky 1945 a 1989. Za zmínku například stojí, že česká migrační politika navazuje na státocentrismus a utilitarismus politik Rakouska-Uherska (v nenárokovosti nabývání občanství; s. 20) či první republiky (spíše restriktivní pojetí imigrace, zejména v období hospodářských potíží; s. 22). Kapitola nabízí zajímavý poznatek, že s výjimkou období husitských válek a třicetileté války byly naše historické země do konce 19. století oblastí imigrace ze Západu. Obrat nastává až s populačním boorem druhé poloviny 19. století a pokračuje s politickým vývojem v druhé polovině 20. století, který způsobil radikální populační změny. Mezi lety 1945 a 1947 muselo zemi opustit až 2,8 milionu Němců a následně mezi lety 1945 a 1989 emigrovalo až půl milionu občanů.

Ačkoliv kapitola nabízí zajímavé postřehy, její pojetí jako chronologického sledu statistických dat vyvolává spíše určitou dezorientaci čtenáře a postrádá hlubší vysvětlující či interpretativní linku, která by datům poskytla určitou naraci a zasadila je do celkového rámce výzkumu. Klíčové koncepty jako migrační saldo či vztah modernizace a migračních zisků či ztrát nejsou v kapitole explicitně rozebírány, s výjimkou stručného závěrečného odstavce. Je otázka, nakolik to dostačuje.

Kapitola druhá si klade ambicióznější cíl. Chce popsat nejen migrační, ale i socioekonomické a demografické trendy v období mezi lety 1989 a 2008. Celá kapitola je členěna do pěti podkapitol zaměřených na metodologii statistického sběru dat, mobilitu a migrační toky, počty a charakteristiky cizinců, demografické prostředí v ČR a deskripci pracovního trhu.

Autorský tým v úvodu kapitoly shrnuje, že období po roce 1989 je charakterizováno výrazným vzestupem imigrace a postupným přerodem z tranzitní země v cílovou. Celkově kapitola nabízí bohaté množství statistických dat o počtech cizinců a jejich charakteristikách, zejména ve vztahu k typu pobytu, zemi původu či charakteru ekonomických aktivit. Zajímavý je například dílčí závěr z třetí podkapitoly tvrdící, že v roce 2008 bylo v ČR na 360 tisíc ekonomicky aktivních cizinců platících daně do státního rozpočtu, což může napomoci vyvracení mýtu o příživnictví cizinců na sociálním systému. V sekci zaměřené na žadatele o mezinárodní ochranu můžeme vnímat restriktivní přístup státu k této oblasti. Za posledních asi dvacet let udělil stát azyl v pouhých 3,5 tisíce případů z téměř devadesáti tisíc žádostí. V podkapitole zaměřené na demografické prostředí v Česku je hodná uvítání úvaha o možné roli migrace jakožto náhrady stagnujícího populačního růstu majority. Autorský tým od této spasiselské rétoriky odrazuje a tvrdí, že „*omlazující efekt migrace [...] nedokáže zvrátit dopady přirozené reprodukce, přispívá pouze k jejich zmírnění*“ (s. 65).

Obecně druhá kapitola následuje deskriptivní zaměření kapitoly první. Opět výrazněji nenavazuje na konceptuální rámec. Výsledkem je velké množství statistických dat bez náležité interpretace, které čtenář po určité době přestane sledovat. Tento epistemologický důraz na kumulativní hromadění statistických dat jako základu poznání se mi zdá poněkud nedostačující, respektive sám ukazuje své meze při uchopování otázek migrace.

Třetí kapitola se zaměřuje na rozbor migračních a integračních politik mezi lety 1998 a 2008. Autorský tým kapitolu uvozuje zdůrazněním klíčového postavení ministerstva vnitra, které celé agendě institucionálně dominuje. Taktéž vykresluje další typické rysy, a to apolitičnost a evropeizaci migrační politiky, přičemž obojí jde ruku v ruce se zmíněnou byrokratizací migrace v ČR.

Jádro kapitoly je členěno do čtyř podkapitol dle fází (1990–1992; 1993–1998; 1999–2002; 2003–2008), které vymezil autorský tým na základě klíčových legislativních změn. Jednotlivá období pak klasifikuje jako spíše liberální či spíše restriktivní, avšak konstatuje, že „*českou migrační politiku po roce 1989 lze spíše považovat za reaktivní politický nástroj s nedostatkem systematického přístupu*“ (s. 71). Autorský tým na základě zasazení klíčových legislativních kroků do historického kontextu shrnuje, že od prvotní fáze poměrně výrazné liberalizace a otevření se migraci český přístup postupně přecházel do restriktivní podoby, a to pak zejména s nástupem současného zákona o pobytu cizinců, který byl přijat v roce 1999. Tento trend byl navíc podpořen vstupem do EU v roce 2004, který rozčlenil cizince na *ty správné* z EU/EHS a *ty druhé*.

Třetí kapitola působí na rozdíl od prvních dvou uceleně. Její zasazení do dichotomie *liberální–restriktivní* poskytuje čtenáři určité vodítko, jak se ve vývoji a v datech orientovat. Na druhou stranu je bohužel namísto opět pochybnost, nakolik je celá kapitola potřebná pro pochopení či testování hypotéz a zodpovězení na klíčové otázky z úvodu.

Kapitola čtvrtá se soustřeďuje na otázku integrace migrantů do české společnosti rozborem několika indikátorů. Poněkud matoucí je uchopení toho, co je vlastně integrace. Nejprve ji autorský tým vymezuje jako „*obousměrný proces sjednocení místního obyvatelstva*

a migrantů do jedné společnosti“ a vzápetí je definována jako „*takový stupeň začlenění migrantů do společensko-ekonomického, právního, politického, kulturního a geografického systému většinové společnosti, kde migranti zastávají ve společnosti podobné postavení*“ (s. 91). Dialektický vztah mezi migranty a přijímající společností se tak velmi brzy vytrácí a integrace je přece jen vnímána jako jednostranný proces přizpůsobení majoritním vzorcům.

Jako klíčové indikátory jsou vymezeny míra (ne)zaměstnanosti, vzdělanostní úroveň, kvalita bydlení či výše příjmů (jako indikátory socioekonomické integrace) a politická participace (právně-politická dimenze integrace). Zajímavé, i když velmi diskutabilní, jsou indikátory míry kriminality či míry plodnosti jakožto ukázky (ne)přijetí kulturních norem. Naopak indikátorem, který považují za vhodný, je znalost jazyka.

I v této kapitole je epistemologicko-metodologický rámec postaven na statistické deskripci, jejíž limity však autorský tým uznává. Konstatuje totiž téměř ve všech oblastech „měření“ nedostatek či nedostupnost dat, a tudíž „*výsledné hodnoty indikátorů bychom měli považovat pouze za orientační*“ (s. 92). Nabízí se tak otázka, zdali by nešlo danou metodologií obohatit i jiným přístupem či nebylo by vhodnější zvolit metodologii zcela jinou, či dokonce vyjít z jiných epistemologických pozic, které by otázku integrace dokázaly uchopit lépe než prosté statistické měření, respektive neměření. Metodologie opouštějící materialismus „počtu hlav“ a stavějící na intersubjektivních významech by mohla přinést větší vhléd.

Další podkapitoly čtvrté kapitoly pohlízejí na integraci optikou okresních poradních orgánů pro integraci a věnují se důležitým otázkám možného zapojení do politického života země či vztahu cizinců k českému sociálnímu systému. Zmíňme například, že ve vztahu k sociálnímu systému autoři považují cizince spíše za přínos. V tomto ohledu je velmi zajímavé, že dávky vyplacené cizincům tvořily pouze 1,8 % ze všech dávek, které navíc ve valné většině směřovaly k občanům EU/EHS, zejména pak ze Slovenska (s. 105). Rétorika zneužívání sociálních dávek cizinci tak nemá žádnou oporu.

V páté kapitole se autorský tým zaměřuje na „*dopady a podmíněnosti migrace*“, a to v oblasti ekonomické, demografické či v oblasti kriminality a etnických enkláv. V ekonomické oblasti se autorský tým – kromě již obligátní stížnosti na nedostatek dat – kriticky vymezuje vůči klíši o tom, že migranti „*kradou lidem práci*“. Dle autorů ekonomičtí migranti „*spíše doplňují české občany na pracovním trhu. [...] Většinou totiž zastávají neatraktivní, ale potřebná pracovní místa, která jsou špatně placená*“ (s. 111).

Stran kriminality migrantů autorský tým tvrdí, že migranti do značné míry kopírují trendy majority, i když míra odsouzených migrantů je vyšší, než je tomu u většinové populace. Ovšem rádo by neutrální popis dat v sobě skrývá značný normativní potenciál. Je dobré se ptát, nakolik jsou tato statistická data opravdu důkazem vyšší kriminality cizinců a jestli nejsou spíše důsledkem vyšší míry represe vůči migrantům, vyvolané vnímáním migrace jako hrozby.

Stručná šestá kapitola sleduje, jak majorita vnímá migranty. V úvodu autorský tým vymezuje nové hypotézy týkající se vztahu majority a migrantů: a) *kontaktní* – vyšší míra interakce snižuje xenofobní sklony; b) *kulturně-distanční* – nižší vnímaná kulturní propast snižuje xenofobní projevy; c) „*hospodářskou*“ – ekonomická prosperita snižuje xenofobii. Tyto hypotézy ovšem nejsou pracovními hypotézami, které by rozpracovávaly dvě základní hypotézy z úvodu. Jde o zcela nové přístupy, které se doposud v knize vůbec neobjevily, a nadále se s nimi nepracuje.

Tyto dílčí hypotézy mají být „testovány“ pomocí dat získaných z měření postojů české majority z dílny Centra pro výzkum veřejného mínění AV ČR. Z dat pak vyplývá, že Češi se nejdříve stavějí ke Slovákům a Polákům a nejméně pak k Vietnamcům a migrantům z Balkánu a postsovětského prostoru (s. 124). Majorita vítá studenty stážisty a azylanty, ovšem negativně se staví k ekonomickým migrantům (s. 125). Hlavním závěrem autorů je, že česká majorita volá po asimilaci a přizpůsobení migrantů dominantním

vzorcům (s. 126), ale současně že vývojem názorů dochází postupně k větší toleranci. Tyto závěry však autorský tým nikterak nesměřuje k navrženým hypotézám, v průběhu kapitoly jsou zcela opuštěny a práce s nimi přenechána na čtenáři. Jen v závěru knihy je lehce načrtnuto, že vývoj, zdá se, odpovídá takzvané kontaktní hypotéze; částečně i „hospodářské“ hypotéze, zatímco platnost hypotézy kulturně–distanční se zcela nepotvrdila. Naopak za obohacující považují dílčí závěr, že existuje určitý rozkol mezi vnímáním na celospolečenské úrovni, které je zprostředkováno médii a jejich stereotypy a má spíše negativní konotace, a vztahy k migrantům na místní úrovni, kde jsou hrany stereotypu omlety bezprostřední zkušeností (s. 127).

Šestá kapitola zasazuje migrační trendy do středoevropského kontextu, přesněji je porovnává s Polskem a Maďarskem. Autorský tým konstatuje, že v důsledku sdíleného komunistického osudu byly tyto země odříznuté od evropského migračního systému, do jehož *přirozených* migračních procesů se zapojují až po roce 1989. Taktéž vyzdvihuje ekonomický charakter převážně většiny příchozích migrantů, velmi malou šanci žadatelů o azyl na úspěch či výraznou evropeizaci a centralizaci, která jednotlivé země spojuje.

Autorský tým ovšem naznačuje i specifika migračního vývoje jednotlivých zemí, například třímilionovou komunitu etnických Maďarů mimo hranice současného Maďarska po trianonském vyrovnání, která stále působí jako důležitý imigrační faktor, anebo silnou polskou repatriční politiku, která znamenala v padesátých letech návrat až dvou milionů Poláků (s. 129–130). Specifická je také početnost polské emigrace, což je jev, který se v ostatních zemích nevyskytuje. Velmi výrazně se také liší přístup k regularizaci, tedy legalizaci neregulárního statusu migrantů, kterou ČR na rozdíl od obou zmíněných zemí razantně odmítá (s. 136).

V sedmé kapitole se autoři poprvé vracejí ke konceptuálnímu rámci. V dílčí subkapitole je nastíněno, že všechny komparované země prošly migračním přechodem z migračně uzavřených zemí na země cílové, čemuž napomohla „*demokratizace režimu, otevření hranic a přechod na tržní ekonomiku provázený komplexní socioekonomickou transformací*“ (s. 136). Roli však hrály taktéž takzvané *pull* faktory, a to ekonomické (poptávka po pracovní síle) a demografické (stárnutí populace).

Poslední řádná kapitola načrtává dopady ekonomické krize na migraci v Česku. Autorský tým shrnuje, že nevznikly výrazné vlny návratu do zdrojových zemí, na druhou stranu krize ovlivnila množství remitencí odcházejících z našeho území a taktéž poměrně výrazně ubylo nově příchozích migrantů na naše území. Shrnuty jsou i odlišné reakce třetizemců a občanů EU/EHS. Zatímco příslušníci druhé skupiny se nechali poměrně výrazně odradit a mnozí z nich zemí opustili, třetizemci se rozhodli přečkat krizi v Česku, i když měla výrazný dopad na jejich zaměstnanost. Nakonec autorský tým shrnuje otázky státních opatření, o kterých tvrdí, že nabraly restriktivní charakter, zejména v podobě omezování víz pro migranty z klíčových zdrojových zemí jako Mongolsko, Vietnam či Ukrajina.

V závěru nám kniha nabídne více méně jen shrnutí jednotlivých kapitol, přičemž na poslední straně se opět vrátí k tomu, jak smysluplné je využívat model migračního cyklu. Znovu shrnuje, že se Česko transformovalo do země imigrační a že „*dokonce vykazuje čtvrté nejvyšší migrační saldo ze všech 27 zemí EU*“ (s. 161). Tento vývojový trend prý už nyní demonstruje, že Česko je na cestě k tomu, stát se vyspělou zemí s pokročilým migračním režimem.

Celkově působí kniha *Migrace a (i)migranti v Česku: Kdo jsme, odkud přicházíme, kam jdeme?* nepřilíš konzistentně. Ačkoliv přináší v dílčích částech zajímavá primární data, která mohou posloužit jako zdroj pro další výzkum, sama o sobě neposkytuje ucelený závěrečný výstup, který by si čtenář odnesl. Kniha není postavena na práci s konceptuálním rámcem, který autorský tým (lehce) vymezil v úvodu a od něhož by čtenář očekával, že propojí navzájem jednotlivé kapitoly jako jakési vodítko a bude tvořit jádro výzkumu. Namísto toho se základní kauzální mechanismus mezi postupující modernizací a dopadem

na povahu migračního salda zcela vytratil a jednotlivé kapitoly se staly jednotkami, které spolu navzájem nekomunikují. Navíc je otázka modernizace vnímána jako axiom, aniž by byla blíže konceptualizována. Jen z náznaků se dovídáme, že modernizace znamená následování cesty západních zemí s příklonem k liberální demokracii a tržní ekonomice. Takový přerod zajišťuje migrační „vyspělost“. Tento esencialismus knihu prostupuje spíše implicitně. Současně výklad postrádá jakoukoliv komparaci se „starými“ zeměmi, která by mohla alespoň symbolicky potvrdit hypotézy z úvodu.

Autorský tým na začátku vymezil, že jedno z hlavních pozitiv knihy leží v její „nezatíženosti popisem různorodých dílčích teorií či konceptů“ (s. 17). Po dočtení se ovšem zdá, že publikace je „nezatížená“ až příliš, a ztrácí tak téměř jakýkoliv podstatný přesah nad rámec statistické deskripce, která navíc sama ukazuje v knize své meze. S výjimkou stručného shrnutí v závěru kniha hlubší naraci nenabízí a čtenář je odkázán na vlastní interpretaci.

Publikaci lze se zmíněnými výhradami doporučit studentům, akademikům, ale i odborným pracovníkům na poli migrace, ať už z občanského, či státního sektoru, zejména jako zdroj zajímavých dat a dílčích podnětných postřehů. Pokud ovšem čtenář hledá teoretičtější či normativní uchopení problematiky migrace, pak tato kniha není tou nejvhodnější. Laické veřejnosti ji lze doporučit, avšak s tím, že navzdory nezatíženosti složitými teoriemi postrádá čtivý jazyk.

Jan Blažek